

Park Rozendaal versus de Krekenbuurt

Park Rozendaal versus Krekenbuurt

Maakbaarheid van collectiviteit
Creating Collectivity

**Betonnen bloembak in Park
Rozendaal, Leusden**
Concrete planter in Park
Rozendaal, Leusden

The Woonerf Today

Het woonerf leeft

Woonerfwijken staan momenteel zeer in de belangstelling. Niet om hun ruimtelijke kenmerken, wel vanwege de naderende herstructureringsopgave die vooral de bulk van de bouwproductie uit de jaren zeventig en tachtig betreft. In die bulk bevinden zich onverwachte ‘parels’. Soms heeft de onmiskenbare kwaliteit van zo’n wijk te maken met het stedenbouwkundig plan – of de als woonerf ingerichte gedeelten daarvan; maar het kan ook gaan om de architectuur, of de ruimtelijke opzet van de woning zelf.

Bijzondere woonerfwijken zijn Park Rozendaal in Leusden, de Leyens in Zoetermeer, maar ook Baggelhuizen in Assen en de Krekenbuurt in Zwolle. De kwaliteit van deze erven wordt bepaald door een overmaat aan ruimte, de afstand tussen de woningen, de inrichting van het erf en de wijze waarop bewoners het erf gebruiken. In deze erven zijn bijzondere woningtypologieën te vinden, een gevolg van de horizontale en verticale schakeling van woningen, waardoor er ook ruimtelijke kwaliteiten ontstaan in het interieur. Deze ontworpen overmaat biedt onder andere ruimte voor hobbytafels onder het dak, speelplekken op de entresol en extra kamers die naar eigen inzicht zijn te gebruiken.

Uit de opzet van deze grote en kleine ‘parels’ blijkt dat er subtiele overgangen zijn ontworpen op het erf en in de woning. Collectieve voorzieningen dragen voorts bij aan de saamhorigheid op het erf en wijkniveau. Hoe is de collectieve invloedssfeer hier vormgegeven of georganiseerd? En op welke wijze, en dat is misschien tegenwoordig nog wel belangrijker, wordt de privacy van de bewoners afgeschermd?

In dit artikel wordt de collectieve invloedssfeer in Park Rozendaal in Leusden en in de Krekenbuurt in Zwolle in beeld gebracht.¹ De wisselwerking tussen het private en het collectieve domein zorgt voor een bedachtzaam evenwicht in beide wijken, dat architectonisch wordt vormgegeven door middel van een reeks bouwkundige elementen. Deze precies ontworpen overgangselementen dragen bij aan het gebruik, de beleving en de ruimtelijke samenhang van de erven. Ze maken de typologie van het woonerf bijzonder, maar ook gedateerd en kwetsbaar, tenzij daar, zoals uit de voorbeelden van Park Rozendaal en de Krekenbuurt blijkt, een zorgvuldig beheerplan aan ten grondslag ligt.

Park Rozendaal en Krekenbuurt

Hoewel ontworpen vanuit verschillende tradities en uitgangspunten bezitten deze twee wijken een aantal opvallende overeenkomsten: de collectieve invloedssfeer is de bindende succesfactor. Zowel Park Rozendaal als de Krekenbuurt zijn woonerfwijken in de zuiverste zin van het woord: het woonerf als architectonische schakel tussen infrastructuur en groen. Clusters woningen omsluiten telkens de erven die als doodlopende culs-de-sac ingebed liggen in het groen. Op de erven komen alle activiteiten samen: de auto, het spelende kind, de voordeur, de achterdeur, etc. De overweldigende groene oase aan de achterzijde van de woningen is het domein van het langzaam verkeer en de activiteiten op buurtniveau. De woningen aan het erf vormen de schakel tussen deze groene oase en het domein van de stad.

De Krekenbuurt is ontworpen door één architect, Benno Stegeman die ook verantwoordelijk was voor de stedenbouwkundige compositie en het groenplan. Het werd ontwikkeld in de

Woonerf estates are currently attracting a great deal of attention. Not because of their spatial qualities, but on account of the imminent task of restructuring many of them, particularly the bulk of building production from the 1970s and ‘80s. There are unexpected ‘gems’ hidden in the mass. The unmistakable quality of these neighbourhoods is sometimes a product of their overall design and structure – or of the areas arranged as *woonerven*, although it can also stem from the architecture, or the spatial layout of individual homes.

Park Rozendaal in Leusden, Leyens in Zoetermeer and also Baggelhuizen in Assen and Krekenbuurt in Zwolle are examples of outstanding *woonerven*. The quality of these estates derives from a wealth of space, the distance between dwellings, the layout of the residential area and the way the residents are able to claim this for their own use. These neighbourhoods also accommodate unusual dwelling typologies, a consequence of horizontal and vertical connections that also create spatial quality. This designed additional space includes such features as hobby tables in the loft, play areas on the entresol and extra rooms for use as residents see fit.

An examination of the layout of these ‘gems’, large and small, reveals subtle transitions from the estate level down to the individual dwelling interior, while collective facilities contribute to solidarity at estate and neighbourhood level. How is collectivity organized or given form? And – perhaps an even more important issue nowadays – how is the residents’ privacy guarded?

This article focuses on the collective sphere of influence in Park Rozendaal in Leusden and Krekenbuurt in Zwolle.¹ The interaction between the private and the collective domain on both estates creates a deliberate balance, which is architecturally expressed by a series of structural elements. These meticulously designed transitional elements play a role in residents’ use and experience of the *woonerven*, and their spatial coherence. Such elements bring an individual quality to the *woonerf’s* typology, but are also dated and fragile, unless supported by a careful maintenance plan, as the examples of Park Rozendaal and Krekenbuurt show.

Park Rozendaal and Krekenbuurt

Although different traditions and principles underpin these two estates, they possess a number of striking similarities; collectivity is the binding success factor in both. Both Park Rozendaal and Krekenbuurt are *woonerf* estates in the purest sense of the term: the *woonerf* serves as the architectural link between the infrastructure and the green space. Groups of dwellings surround the *woonerven* that are framed by their green surroundings like culs-de-sac. Here all the activities come together: parked cars and children playing, front and back doors, etcetera. The luxuriant green oasis to the rear of the dwellings is the domain of slow traffic and neighbourhood activities. The dwellings on the *woonerf* form the link between this green oasis and the domain of the city.

Krekenbuurt was designed by one architect, Benno Stegeman, who was also responsible for the overall layout and structure, and the green plan. Social awareness was the starting point for development of the estate in the early 1970s. The local authority commissioned the project and the Bouwbureau voor Bedrijven en Instellingen (BBI) from Delft developed the plan, which consists of 154 family dwellings, two-thirds of the drive-in type. The homes, the green areas, the sightlines, the window openings, the *woonerf*

vroege jaren zeventig, vanuit een maatschappelijk bewustzijn onder architecten. De gemeente gaf de opdracht en het Bouwbureau voor Bedrijven en Instellingen (BBI) uit Delft ontwikkelde het plan, dat bestaat uit 154 eengezinswoningen – tweederde daarvan van het type drive-in. De woningen, het groen, de doorkijkjes, de raamopeningen, de erven, de donkerbruine (mangaan) baksteen en hardhouten kozijnen, alles is in eenheid ontworpen door één hand. De collectieve invloedssfeer is voelbaar zowel aan de voor- als aan de achterzijde van de woning. Dit vraagt om een manier van samenwonen, vastgelegd in een convenant, dat nog steeds wordt ondertekend bij de aankoop van de woning: de ‘Krekenbuurt-code’. Uit de stedenbouwkundige opzet blijken de door de architect nagestreefde hoofddoelen: een maximum aan privacy voor de individuele bewoners, maar tegelijk alle mogelijkheden voor sociale communicatie.²

Park Rozendaal kwam in de late jaren zestig tot stand door een nauwe samenwerking tussen de stedenbouwkundige David Zuiderhoek, architect Henk Klunder en landschapsarchitect Wim de Boer. Ontwikkelaar was Jan Poot (Eurowoningen). Het plan herbergt 476 gestandaardiseerde drive-in-woningen. Het is een op alle schaalniveaus integraal ontworpen plan. Alle overgangen zijn ontworpen; de drive-in-woning met chique, donkerbruine houten garagedeuren; een sobere, robuuste detaillering met prefab gewassengrind betonpanelen, grote raampartijen met ranke aluminium kozijnen; de beplanting, de plantenbakken voor de voordeur, de dikke hagen rondom de tuinen, het zwembad en de tennisbaan, etc.

Terugblikkend zegt initiatiefnemer Poot over de wijk: ‘Ik wilde een woonpark ontwikkelen waarvan de oppervlakte voor ten minste tweederde uit groen en water zou bestaan. De eengezinshuizen zouden veel privacy moeten bieden en verder wilde ik pleinen realiseren waarop kinderen veilig konden spelen. Ten behoeve van de veiligheid werd gekozen voor doodlopende pleinen met gebogen vormen en groen in het midden, zodat geen doorgaand verkeer zou ontstaan. Verder wilde ik gemeenschappelijke voorzieningen opnemen, zoals een zwembad en een tennisveld.’³

Hoewel de ontwerpers elkaar niet gauw als geestverwanten zullen beschouwen, tonen de twee woonwijken juist veel verwantschap als collectieve woonvorm. Park Rozendaal is ontstaan vanuit de modernistische traditie, met grote gebaren van stemfels in een groene, collectieve ruimte. Op basis van een ideaal woningtype worden reeksen geschakeld. Grenzen en overgangen zijn strak en kraakhelder vormgegeven, maar de collectieve invloedssfeer reikt door de gemeenschappelijke voorzieningen verder dan het erf. De Krekenbuurt is ontstaan vanuit een meer humane traditie en is meer een verbeelding van het tijdsbeeld uit de jaren zeventig met de verworven vrijheden gelijkheid, democratie en individualisering. De grenzen en overgangen zijn diffuser vormgegeven; de collectieve invloedssfeer is hierdoor alomvattend, maar de privacy wordt wel degelijk gewaarborgd.

Ruimtelijke opzet

Het stedenbouwkundig plan van David Zuiderhoek voor Park Rozendaal is gebaseerd op een aantal overlappende cirkels van gelijke diameter. Deze cirkelfragmenten zijn opgebouwd uit verspringende, identieke drive-in woningen met een gerende plattegrond; aan de voorkant smaller dan aan de achterzijde. De

zone, the dark-brown (manganese) brickwork and hardwood door and window frames – all were designed as a unity by a single hand. The collective sphere of influence is evident both at the front and the rear of the dwellings. It demands a positive attitude towards living together, laid down in a covenant which home buyers still have to sign, a ‘Krekenbuurt code’. The general layout and structure reveals the architect’s principal objects: a maximum of privacy for the individual residents, combined with every opportunity for social interaction.²

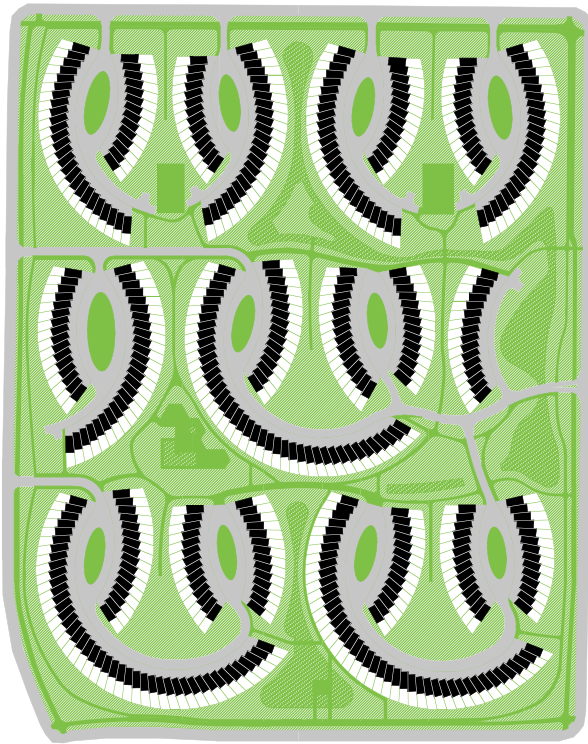
Park Rozendaal was the product, in the late 1960s, of a close collaboration between urban designer David Zuiderhoek, architect Henk Klunder and landscape architect Wim de Boer. The developer was Jan Poot of Eurowoningen. The plan accommodates 476 standardized drive-in dwellings and was integrally designed on all scale levels. All the transitions were designed: the drive-in homes with chic, dark-brown wooden garage doors, a sober yet sturdy finish with prefab washed-gravel concrete panels and large expanses of windows with slender aluminium frames, the planting, the planters by the front doors, the thick hedges around the gardens, the swimming pool and the tennis court and so forth.

Looking back, the driving force behind the development, Jan Poot, said of the estate: ‘I wanted to develop a residential park in which at least two-thirds of the area consisted of greenery and water. The family homes had to provide a high degree of privacy; I also wanted to create open areas where children could play safely, so we opted for culs-de-sac with curving forms and greenery in the middle, to avoid through traffic. Plus I wanted to include communal facilities, like a swimming pool and tennis court.’³

Although the designers of these two estates might not see each other as kindred spirits, both residential developments actually display a great deal of similarity as collective dwelling forms. Park Rozendaal derives from the modernist tradition, with large neighbourhood units in a green, collective space. An ideal dwelling type was attached in series. Boundaries and transitions are tautly designed and given clear form; the communal facilities extend the collectivity beyond the *woonerf*. Krekenbuurt derives from a more humanist tradition and is a reflection of the character of the 1970s, with its acquired privileges of equality, democracy and individualization. The boundaries and transitions are more diffuse, making the collective sphere of influence more comprehensive, although privacy is thoroughly guaranteed.

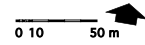
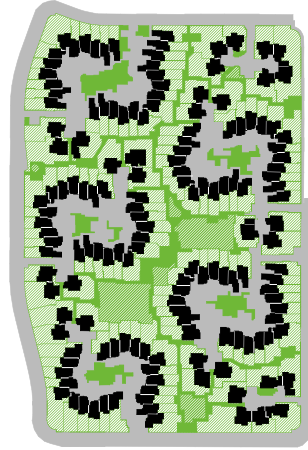
Spatial Design

David Zuiderhoek’s plan for Park Rozendaal is based on a number of overlapping circles of the same diameter. Segments of these circles accommodate staggered, identical drive-in dwellings with a flaring footprint that is narrower at the front than at the back. The dwellings are attached to form residential blocks, short and long, that enclose intimate outside areas used as yards. The building line of each dwelling is staggered in relation to adjacent dwellings to obtain maximum privacy. The installation of balconies where the building line moves forwards or backwards in the row of attached dwellings creates a rhythmic articulation of the front façade with covered entrances and terraces engendered naturally by the design. The Galicië *woonerf*, illustrated for this article, is enclosed by footpaths and ponds; it looks out over the pirate island and is bordered by the basketball court. The inner space of the *woonerf* functions as a meeting place for the residents; at their

Totaalopzet Park Rozendaal
 Park Rozendaal total layout

Totaalopzet Krekenbuurt
 Krekenbuurt total layout

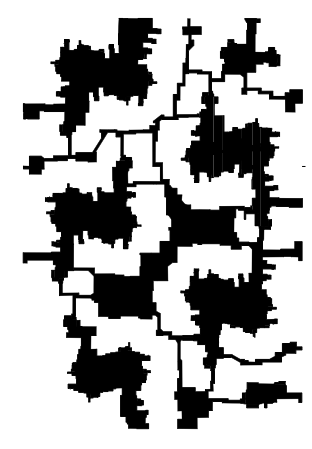
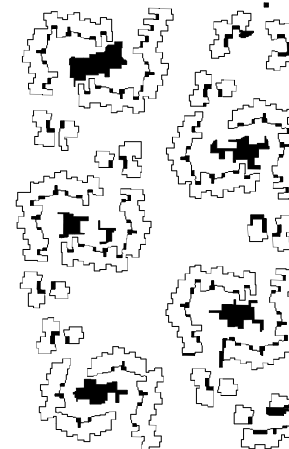
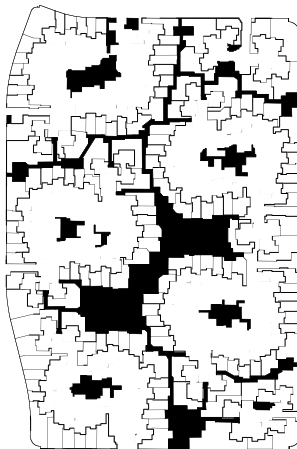
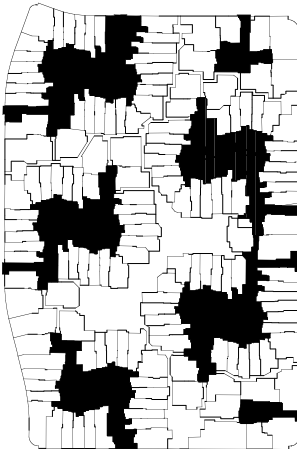
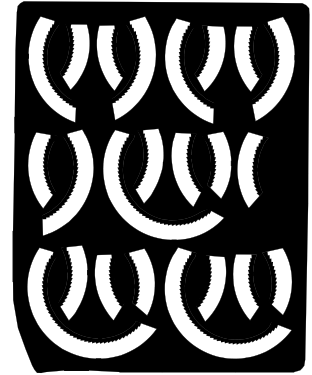
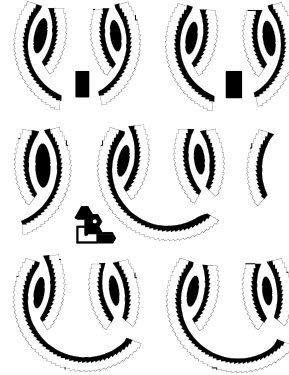
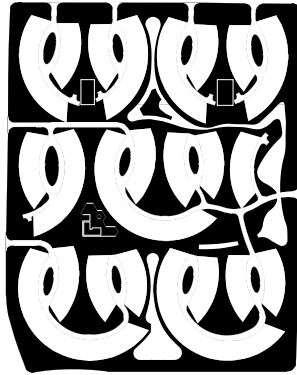
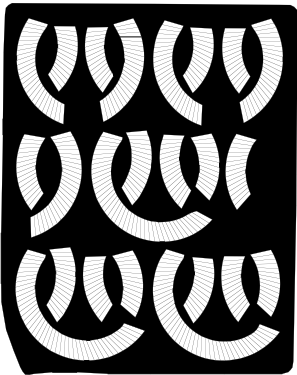

Eigendom: privé-openbaar
 Private/public ownership

Collectief beheer; groen-vve
 Owners' association collective management
 of green zones

Collectieve elementen
 Collective elements

Collectiviteit
 Collectivity

woningen rijgen zich aaneen tot korte en lange woonblokken en omsluiten intieme buitenruimten die in gebruik zijn als erf. De woningen staan vertand omwille van de maximale privacy. Door de schakeling en de plaatsing van balkons ter plaatse van de verspringing ontstaat een ritmische geleding van het gevelbeeld met vanzelfsprekende, overdekte entrees en terrassen. Het voor dit artikel getekende woonerf Galicië wordt omsloten door wandelpaden en vijvers; het erf grenst aan het basketbalveld en kijkt uit over het pirateneiland. Het erf zelf functioneert als ontmoetingsplek voor de bewoners en is met inspraak ingericht met een picknicktafel en een speeltuintje. Aan het erf zijn in sommige garages bedrijfjes gevestigd, onder andere een tandarts, osteopaat, gezondheidscentrum, kapper, architect en een reclamebureau. In de hele wijk is één woningtype toegepast met vier verschillende indelingsmogelijkheden per verdieping; in totaal zijn er 64 indelingsvarianten. Op de begane grond zijn de garage / berging en een hobbykamer / logeerkamer. Woonkamer en keuken liggen op de eerste verdieping, op de tweede verdieping liggen drie of vier slaapkamers en de badkamer. Het park op buurtniveau is ingericht met collectieve voorzieningen tussen de woonerven: speelweiden, een tennisbaan en een verwarmd openlucht zwembad.

Architect Benno Stegeman heeft de Krekenbuurt en haar erven ontworpen vanuit een sterk saamhorigheidsgevoel; gericht op samenhang met een maximum aan privacy. De verschillende erven worden gevormd door los van elkaar geplaatste haken, opgebouwd uit geschakelde eengezinswoningen. De erven worden vanaf een randweg ontsloten; voetpaden verbinden de erven onderling. Deze voetpaden maken evenals de achtertuinen deel uit van het groenplan voor de buurt. Zichtlijnen en de posities van de woonkeuken aan de achterzijde moeten bijdragen aan het collectieve karakter van de binnenterreinen. De verkeersluwe erven zijn, naast parkeerplaatsen, ingericht als speelplek voor kleine kinderen. Iedere woning aan het erf is individueel herkenbaar door het uitgebouwde trappenhuis met kunststof koepel of tentdak. Het (voor dit artikel getekende) woonerf Zandkreek is omsloten door voetpaden en grenst aan de speelweide. Het erf zelf is ingericht met een pergola, een zitkuil en een speelvoorziening. In de wijk komen vier verschillende woningtypen voor: in twee of drie woonlagen, al dan niet met een plat dak en kunststofkoepel, of een tentdak. Meest karakteristiek is de koepelwoning, type H3: op de begane grond de inpandige garage en woonkeuken met vide en tweede trap, op de eerste verdieping de L-vormige woonkamer met hobbyhoek en op de tweede verdieping drie slaapkamers met de badkamer.

Ontworpen collectieve invloedssferen

In de opzet van beide wijken speelt de collectieve invloedssfeer een belangrijke rol, waarbij een verschil kan worden gemaakt tussen die op het erf en die van de buurt. De collectieve invloedssfeer op het woonerf wordt bewerkstelligd met een *overgangszone*. Zij is gelegen tussen het private en het publieke domein: tussen de woning en het erf, of de woning en de groenstructuur. Deze zone legt beide domeinen naast elkaar zonder harde grenzen. Zij bestaat uit een sequentie van ruimten en wordt bepaald door bouwkundige elementen. Garage, overstek of balkon en plantenbak scheppen een fysieke en visuele barrière tussen de verschillende domeinen. Deze typerende, (voor som-

request it has been furnished with a picnic table and a small play area. Some of the garages around this space accommodate small businesses, such as a dentist's practice, an osteopath, a health centre, a hairdresser, an architect's office and an advertising agency.⁴ Throughout the neighbourhood there is just one dwelling type, with four possible layouts per storey, amounting to a total of 64 layout variations for each dwelling. On the ground floor are the garage/storeroom and a hobby room/guest room. On the first floor are the living room and kitchen, on the second three or four bedrooms and the bathroom. At neighbourhood level the park has been provided with collective facilities between the *woonerven*, including playing fields, a tennis court and a heated outdoor swimming pool.

The guiding principle behind architect Benno Stegeman's design for Krekenbuurt and its *woonerven* was a strong sense of solidarity, effectively combined with a maximum of privacy. The various *woonerven* are formed by hook-shaped residential blocks comprised of attached family dwellings. They are accessed from a peripheral road and connected to the other *woonerven* by footpaths. Together with the back gardens, these footpaths form part of the green plan for the neighbourhood. Sightlines and the positioning of the kitchen-dining room at the rear of each dwelling are designed to contribute to the collective character of the inner areas enclosed by the residential blocks. These traffic-calmed areas are laid out as playgrounds for small children, combined with parking spaces. Each dwelling around the *woonerf* can be individually identified from the projecting stairwell topped by a dome or a tent roof. The Zandkreek *woonerf*, illustrated for this article, is enclosed by footpaths and borders the playing field. The *erf* itself is furnished with a pergola, a sunken seating area and playing facilities. On the estate there are four different dwelling types, in two or three storeys, with a flat roof and dome or a tent roof. The most characteristic is the type H3 dome dwelling, which has a built-in garage and kitchen-dining room with void and second stairway on the ground floor, an L-shaped living room with hobby corner on the first floor and three bedrooms with bathroom on the second floor.

Designed Collectivity

Collectivity plays an important role in the design of both estates. This can be differentiated at both the *woonerf* level and neighbourhood level. The collective sphere of influence on the *woonerf* is effected with a *transition zone*, situated between the private and the public domain, between the dwelling and the open inner area, or the dwelling and the green structure. This zone places both domains alongside each other without hard boundaries. It comprises a sequence of spaces and is defined by structural elements. Garage, overhang or balcony and planter create a physical and visual barrier between the different domains. These characteristic elements, regarded by some people as fussy, serve an important function in the spatial structure of the *woonerf* as such: the dwellings flow almost casually into the public domain, providing opportunities for interactions between both private domains and the private and public domains. It is a liminal zone, a gradual transition instead of a sharply drawn boundary, or, in Hertzberger's words 'a platform for encounter of two worlds and the self zone'.⁵ This boundary is diffuse and can be interpreted in different ways.

migen) truttig aandoende elementen hebben een belangrijke functie in de ruimtelijke opbouw van het erf als zodanig: de woningen gaan op een bijna terloopse wijze over in het publieke domein. Zij geven aanleiding voor interacties zowel tussen private domeinen onderling als tussen het private en publieke domein. Het is een drempelzone, een geleidelijke overgang in plaats van een scherp getrokken grens, of zoals opgevat door Hertzberger 'een platform van ontmoeting van twee werelden en zelf gebied'.⁵ Deze grens is diffuus en verschillend te interpreteren.

Park Rozendaal en Krekenbuurt zijn duidelijk afgebakende enclaves in een suburbane omgeving. De *eenheid* van de wijken wordt benadrukt door de architectuur. De compositie van de verschillende bouwblokken ten opzichte van elkaar geven vorm aan de hoofdopzet van het woonerf. Door de schakeling van *elementen* worden de bouwblokken gedifferentieerd. Zij zorgen voor herkenbare eenheden, dragen bij aan de leesbaarheid en benadrukken de menselijke maat van het woonerf. In Park Rozendaal zijn de bouwblokken geled door de individuele woning, in de Krekenbuurt ontstaat geleding door de bouwbeuk. De elementen worden verzelfstandigd door verspringingen en verticale belijningen, zoals door het trappenhuis in de Krekenbuurt. Doordat ook de verdiepingen ten opzichte van elkaar verschoven zijn, ontstaan balkons en overstekken. Een *overstek* boven de voordeur creëert een beschutte overgang tussen privé en openbaar. Het wordt daarmee duidelijk dat je andermans terrein betreedt. In Park Rozendaal wordt het overstek gevormd door een balkon; in de Krekenbuurt wordt beschutting geboden door een kleine nis in het bouwvolume. De overkapte voorruimte wordt vaak aangekleed met plantenbakken, een zitje of houtstapels. De positie van de voordeur bepaalt het contact van de bewoners met de burens en het woonerf. De positie van de *voordeur* bepaalt wat je ziet, als je de deur opent en naar buiten gaat, of als je thuiskomt en de sleutel in het slot draait. Als men de entree deelt met de burens, zoals bij de geschakelde woningen in de Krekenbuurt, dan kan men het contact met de naaste burens niet vermijden. Bij de geschakelde woningen in Park Rozendaal heeft men wel zicht op het erf, maar juist geen zicht op de burens. Het zicht, dat men bij het verlaten van de woning heeft op de voordeuren van de andere woningen, is van invloed op de manier waarop men de omvang van het collectieve domein ervaart. Met een verscholen positie van de voordeur heeft men bij het ontwerp vooral de geborgenheid van de woning en de privacy van de entree willen benadrukken.

In beide wijken liggen de *garages* naast de voordeur. Ze hebben een ambivalente betekenis. Door hun prominente positie aan de voorzijde bewerkstelligen de *garages* een overgangszone tussen het collectieve domein van het erf en de private sfeer van de woning. Hoewel ze aan de representatieve voorkant van de woning liggen, suggereren ze met hun gesloten deuren eerder een achterkant. Dit gesloten gevelbeeld toont zo gelijktijdig voor- en achterkant; het onderscheid tussen een formele en een informele kant van de woning wordt ontkend. Eén van de mythes van het woonerf is dat alle aandacht zou zijn uitgegaan naar de vormgeving van de collectieve sfeer. Een minstens even belangrijke – en innoverende – opgave is echter het privé-domein en het tuingerichte wonen geweest. Met de inpandige garage aan de voorzijde wordt de private sfeer van de woning afgeschermd van het woonerf. Inkijk is niet werkelijk mogelijk. Door de *situering van de*

Park Rozendaal and Krekenbuurt are clearly delineated enclaves in a suburban environment. The *unity* of these two estates is emphasized by the architecture. The configuration of the various blocks of housing in relation to each other expresses the *woonerf's* layout. The way in which the *elements* have been linked differentiates the blocks, creating identifiable units, contributing to readability and stressing the *woonerf's* human dimension. In Park Rozendaal the blocks of housing are articulated by the individual dwellings; in Krekenbuurt articulation is created by the standard width of the façade. Dwellings are given independent status by staggering the building line and vertical lineation, such as the stairwells in Krekenbuurt. Shifts in the position of the upper storeys in relation to the footprint and each other has created balconies and overhangs. An *overhang* above the front door provides a sheltered transition between the private and the public domain, clearly demonstrating the passage into someone's personal territory. In Park Rozendaal the overhang is formed by a balcony, in Krekenbuurt shelter is provided by a small niche in the building volume or an overhang. The covered space to the front of the building is often dressed with planters, a seat, or woodpiles. The position of the *front door* determines residents' interaction with their neighbours and the *woonerf*, what they see when they open the door and go outside, or come home and turn their key in the lock. If the entrance area is shared with the neighbours, as is the case with the attached dwellings in Krekenbuurt, it is impossible to avoid contact with immediate neighbours. In Park Rozendaal, however, the attached dwellings afford a view of the *woonerf* but not of the neighbours. The view that residents have of the front doors of other dwellings when they leave their home influences their perception of the size of the collective domain. The designed intention behind the secluded position of the front doors was to emphasize the security of the dwellings and the privacy of their entrances.

On both estates the *garages* are located beside the front door. They are ambivalent in meaning. Their prominent position at the front of the dwellings creates a transitional zone between the collective domain of the *woonerf* and the private sphere of the individual dwellings. Although they are sited at the representative front of the dwellings, they tend to suggest, with their closed doors, a rear area. This closed façade simultaneously represents front and back, thereby denying the distinction between a formal and an informal side. One of the myths of the *woonerf* is that attention was focused exclusively on the design of the collective sphere. However, an equally important – and innovative – specification was the private domain and garden-oriented living. The integral *garages* at the front screen the private sphere of the dwellings. It is not really possible to look in, although the living room's situation on the first floor allows residents a view of the *woonerf*. In Park Rozendaal the kitchen is located at the front of the *living area storey*, with a view over the *woonerf* and children playing; from the *woonerf* you can glimpse the kitchen cupboards through the glass balustrade of the balcony.

Size and layout together determine the potential for spending time pleasantly on the *woonerf* and whether residents are enabled to take advantage of this. *Size* is determined by the distance between the dwellings, the dimensions and diversity of the collective space. In both projects the size is large, with the distance between dwellings amounting to some 35 m on the *woonerf* side.

woonkamer op de verdieping hebben de bewoners echter wel zicht op het erf. In Park Rozendaal is de keuken aan de voorzijde van de woonverdieping gesitueerd. Vanuit de keuken kijk je uit over het erf en is er zicht op spelende kinderen; vanaf het erf werp je achteloos een blik op de keukenkastjes door de glazen borstwering van het balkon.

De *maat* en de *inrichting* bepalen beide de mogelijkheid om op een aangename manier op het erf te verblijven en het te kunnen gebruiken. Deze maat wordt bepaald door de afstand tussen de woningen, en de omvang en diversiteit van de collectieve ruimte. In beide projecten is de maat groot, de afstand tussen de woningen bedraagt zo'n 35 m aan de erfzijde. Hoe meer ruimte er bestaat naast de geparkeerde auto's voor bijvoorbeeld een speelplek of een plantsoen, hoe meer mogelijkheden er zijn voor spel en verblijf, zoals een zandbak en een picknicktafel. Door *micro-detaillering* van de openbare ruimte worden deze plekken bepaald. Betonnen muurtjes, bielzen of plantenbakken markeren speelplekken en parkeerplaatsen, maar zijn tegelijkertijd als zitplek in gebruik. De verschillende vormen van gebruik worden op subtiële wijze ook aangegeven door *patronen in de bestrating* en accentueren daardoor de menging van de verschillende gebruikers op het erf: auto's, passanten en spelende kinderen. In de Krekenbuurt zijn de geformaliseerde *parkeerplaatsen* ook herkenbaar aan de karakteristieke P-tegel in de bestrating. De auto's worden in beide wijken vrijwel niet meer in de garages gestald; deze zijn te klein en de behoefte aan bergruimte groot. De vele geparkeerde auto's op het erf zetten de verblijfskwaliteit van het erf onder druk, maar de kans op ontmoeting is daardoor groter.

Een belangrijke vernieuwing van het woonerf is paradoxaal genoeg de *achtertuintuin*. De achtertuin is vooral een private ruimte, waar men doorgaans meer vrije tijd doorbrengt dan op het woonerf. De ligging van tuinen in een woonerf echter, direct naast het groengebied, achterpad of de doorgaande weg betekent dat hier sprake is van een gespannen relatie tussen privacy en openbaarheid. Wat is voor en wat is achter? In de Krekenbuurt grenst de woonkeuken aan de achtertuin, die door de ontworpen glooiing en open erfafscheidingen als vanzelfsprekend overgaat in de collectieve binnentuin. De groenstructuur als onderdeel van het totaalplan van beide wijken draagt in belangrijke mate bij aan de collectieve beleving. Voor de Krekenbuurt en Park Rozendaal is vastgelegd dat er geen harde *erfgrenzen* mag worden gesteld in de vorm van een schutting. Hagen en struiken op de erfgrenzen dragen bij aan het groene karakter van de totale wijk. De inrichting, het beheer en het onderhoud van de groenstructuur zijn vooraf vastgelegd in het totaalplan en geformaliseerd in groen-vve's (Verenigingen van Eigenaren). De groenstructuur draagt in beide wijken in belangrijke mate bij aan de collectieve beleving; het volgroeide bos van Park Rozendaal en de weelderige binnentuinen van de Krekenbuurt zijn openbaar toegankelijk, worden collectief onderhouden, maar bieden in deze volgroeide status vooral ook veel privacy en woonkwaliteit.

Ten slotte is er in Park Rozendaal ook een aantal collectieve voorzieningen op wijkniveau gerealiseerd. Buurtbewoners delen in het comfort van deze extra voorzieningen, die bijdragen aan de saamhorigheid (verenigingsleven op wijkniveau) en de kwaliteit van bewoning. Oud en jong ontmoeten elkaar in het zwembad, slaan een balletje op de tennisbaan en zijn virtueel verbonden via het kabelnetwerk.

The more space there is alongside parked cars for facilities such as a play area, a sandpit, a shrubbery or a picnic table, the more opportunities there are for play and spending time there. *Micro-detailling* of the public space defines these areas. Small concrete walls, railway sleepers or planters mark play areas and parking spaces, but are also used as seating. The different forms of use are also subtly indicated by *patterns in the paving* which thereby accentuate the mixture of different users on the *woonerf*: cars, passers-by and children playing. In Krekenbuurt the formalized *parking spaces* can also be identified by the characteristic P tile in the paving. On both estates hardly any cars are parked in the garages anymore, as these are too small and there is a great need for storage space. The many cars parked on the *woonerf* put pressure on the quality of life there, but also increase the opportunities for encounter.

An important innovation introduced by the *woonerf* has been, paradoxically, the *back garden*. Traditionally the back garden was primarily a private space, where people generally spend more free time than on the public, street side of their home. The domains are clearly differentiated. However, the situation of gardens in a *woonerf*, immediately beside the green zone, rear path or through road, means there is a strained relationship between privacy and public space. What is the front and what is the back? In Krekenbuurt the kitchen-dining room borders the back garden, which runs naturally into the collective inner garden, thanks to the designed slope and open boundaries. An integral part of the total plan of both estates, the green structure contributes significantly to the collective experience. In Krekenbuurt and Park Rozendaal it was decided that there were to be no hard *plot boundaries* in the form of fences. Hedges and bushes on the boundary between individual plots contribute to the green character of the total estate. The layout, the management and the maintenance of the green structure were provided for in advance in the total plan and formalized in green owners' associations. On both estates the green structure contributes substantially to the collective experience: the mature woodland of Park Rozendaal and the luxuriant gardens enclosed by Krekenbuurt's blocks of housing are open to the public and are collectively maintained; now fully grown, these green areas provide a great deal of privacy and living quality.

Finally, there are also a number of collective facilities at estate level in Park Rozendaal. Neighbourhood residents share the comfort of these extra amenities, which contribute to solidarity and living quality. Young and old meet in the swimming pool, have a knock-about on the tennis court and are virtually connected via the cable network.

Organized Collectivity

It was not just the design of these estates that was new and exceptional in this period: the way in which their maintenance was organized was also a new development within the Dutch tradition of the collective residential domain. The management contract, which gives residents a partial say in the maintenance of their estate, still seems to work.

Both projects were realized with a committed client and a positive attitude on the part of the local authority as regards new residential environments and the associated freedoms and responsibilities. When residents purchase a house on one of these

Georganiseerde collectiviteit

Niet alleen het ontwerp van de wijken was voor die tijd nieuw en bijzonder, ook de wijze waarop het beheer werd georganiseerd was een nieuwe ontwikkeling binnen de Nederlandse traditie van het collectieve woondomein. De beheersopzet, waarin de bewoners gedeeltelijk zelf zeggenschap hebben over het onderhoud van hun wijk, blijkt nog steeds te werken.

Beide projecten werden gerealiseerd met een betrokken opdrachtgever en een positieve houding van de gemeente ten aanzien van nieuwe woonmilieus en de daarbij horende vrijheden en verantwoordelijkheden. Nog steeds geldt dat bij aankoop van een huis de bewoners verplicht zijn te tekenen voor de lusten en lasten van het collectieve karakter van de wijk. Omdat deze 'gedragsregels' vanaf het begin van bewoning duidelijk zijn, kunnen de bewoners elkaar daarop aanspreken en functioneren deze wijken ook daadwerkelijk als groene woonoases.

Bij de oplevering van Park Rozendaal stelden de projectontwikkelaar en gemeente randvoorwaarden voor bewonersparticipatie en eigen verantwoordelijkheid voor het groen. Daartoe werd de Groenstichting Rozendaal opgericht. De grond is echter in eigendom bij de gemeente gebleven. Zij onderhoudt de grond in de openbare ruimte, zoals de wegen, de voet- en fietspaden, riool, vijvers, bruggen en ze vergoedt een deel van het groenonderhoud – via een bepaalde verdeelsleutel – aan de stichting. Ook de eigenaren van de woningen zijn verplicht bij te dragen aan het beheer en onderhoud van de collectieve voorzieningen. Zij betalen maandelijks een contributie van 35 euro (2009); deze verplichting is notarieel vastgelegd bij aankoop van een woning. De verplichte bijdrage voor het onderhoud van alle collectieve voorzieningen was voor de ontwikkelaar indertijd een voorwaarde om dit woonpark te kunnen realiseren; de bijdrage drukte de grondprijs van de woningen, maar was ook een garantie om een bijzondere woonbuurt te kunnen realiseren. Groenstichting Rozendaal beheert het park, de erven, het zwembad en het tennisveld, maar beschikt intussen ook over een eigen kabelnetwerk. De voorzieningen worden op vrijwillige basis georganiseerd door bewonerscommissies, maar de dagelijkse taken worden uitgevoerd door personeel. Het onderhoud aan al het groen wordt uitgevoerd door een hoveniersbedrijf, in opdracht van het bestuur van de Groenstichting. Alle bewoners hebben via pleinraden inspraak in de inrichting en onderhoud van het groen. Het park is openbaar toegankelijk; het zwembad en de tennisbaan zijn alleen toegankelijk voor bewoners van de wijk met een pasje en een sleutel.

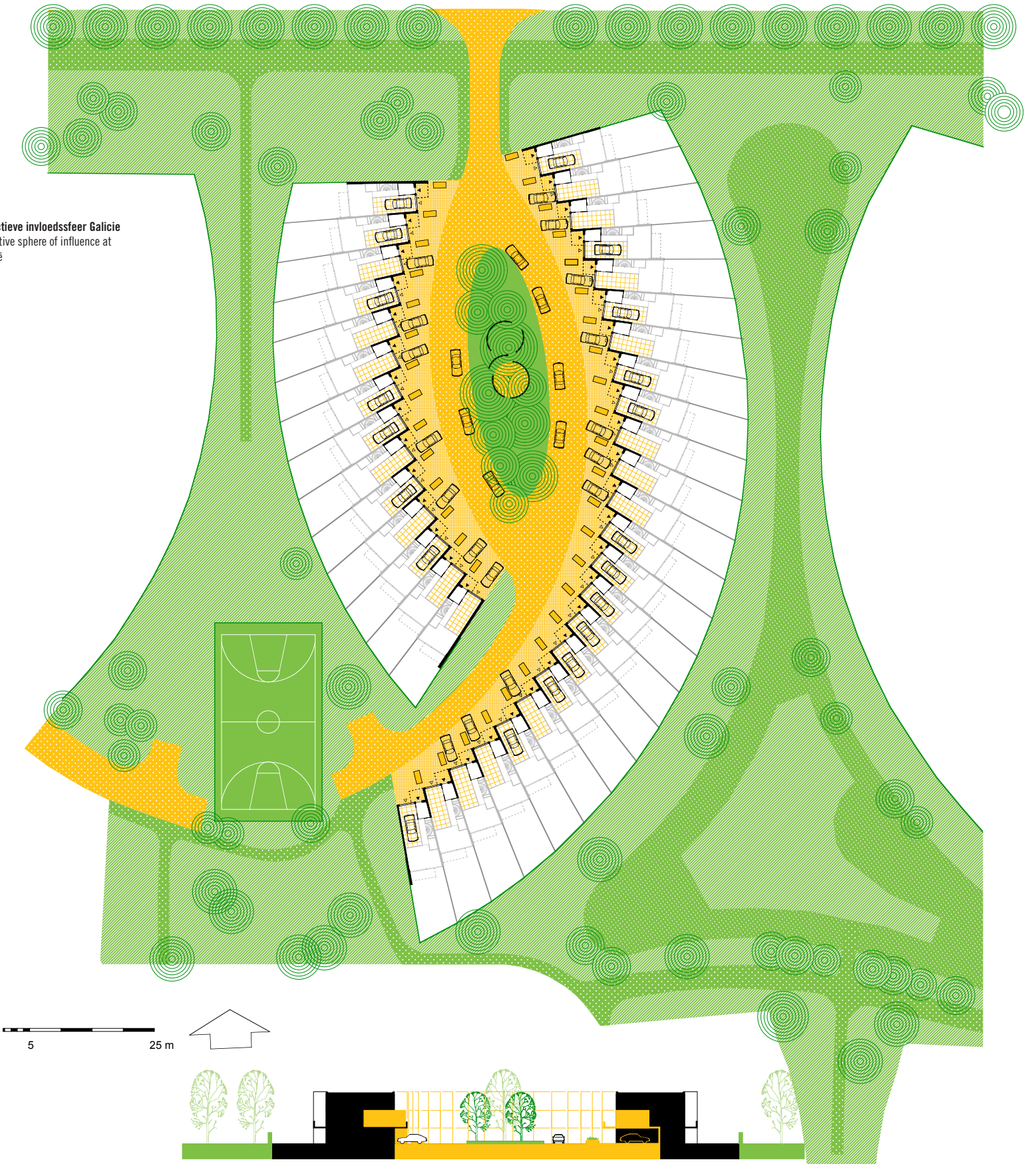
IBB en Benno Stegeman richtten bij de verkoop van de eerste woningen van de Krekenbuurt in 1972 de stichting 'Ons Eigen Groen' op. Deze stichting had als doel: a) het treffen van voorzieningen met gemeenschappelijk gebruik, waaronder het inrichten van gezamenlijk groen en b) het aanleggen van speelvoorzieningen voor kinderen. In 1977 werd het beheer overgedragen aan de Coöperatieve Vereniging van Eigenaren 'Ons Eigen Groen' (OEG). Vanaf dat moment beheert OEG de collectieve voorzieningen en organiseert jaarlijks, op vrijwillige basis, feestdagen om de sociale samenhang op buurtniveau te versterken. In het reglement bij de koopakte is vastgelegd dat de bewoners van de woningen automatisch lid zijn van de vereniging. Dit is geregeld met een kettingbeding. De leden dragen per boekjaar bij aan de beheer- en exploitatiekosten. In 2009 bedroeg de bijdrage circa

estates, they are still required to sign an agreement that they will accept the rights and duties associated with the provision of collective facilities. The fact that these 'rules of behaviour' are clear from the outset empowers residents to address each other on these issues and allows these estates to truly function as green residential oases.

On completion of Park Rozendaal the project developer and the local authority established boundary conditions regarding resident participation and responsibility for the green element, prompting the foundation of Groenstichting Rozendaal (Rozendaal Green Foundation). However, the local authority retained ownership of the ground, which it maintains in public space, such as the roads, the footpaths, the cycle paths, the drains, pools and bridges; it also reimburses Groenstichting Rozendaal for some of the green maintenance, through a specific distributive formula. The individual home owners are obliged to contribute to the management and maintenance of the collective amenities, paying a monthly sum of 35 euros (2009); this obligation is specified before a notary when a house is purchased. The developer made this compulsory contribution to the maintenance of all the collective facilities a precondition before embarking on the residential park project. It reduced the basic price of the dwellings, but guaranteed the creation of an exceptional neighbourhood. Groenstichting Rozendaal manages the park, the *woonerven*, the swimming pool and the tennis court, and now has its own cable network. Although the facilities are organized on a voluntary basis by residents' committees, the day-to-day tasks are carried out by paid staff. A gardener, hired by the Groenstichting board, maintains the green areas. All residents have a say in the layout and maintenance of the green zones, through *woonerf* councils. The park is open to the public, although only residents of the estate are allowed to use the swimming pool and tennis court, for which they have a pass and a key.

When the first homes on Krekenbuurt were sold in 1972, IBB and Benno Stegeman established the foundation 'Ons Eigen Groen' (Our Own Green). The foundation's objectives were: a) the creation of amenities for community use, including the laying out of communal green areas, and b) the creation of play facilities for children. In 1977 management was transferred to the Coöperatieve Vereniging van Eigenaren 'Ons Eigen Groen' (OEG, 'Our Own Green' Cooperative Association of Owners). OEG has since managed the collective amenities and organized annual get-togethers, on a voluntary basis, to reinforce social cohesion at neighbourhood level. A perpetual clause in the regulations attached to the deed of purchase states that residents of the dwellings automatically become members of the association. Members contribute to the management and running costs. In the 2009 fiscal year this contribution amounted to approximately 100 euros. The green plan is also included in the regulations, which state, for example, that differences of level in the gardens have to be maintained, and that no palings, fences, screens, sheds or partitions between plots may be erected. Maintenance of the green gardens enclosed by the blocks of housing, the footpaths and the *woonerven* is carried out by a gardener hired by the OEG board. All residents have a say in the furnishing and use of the green areas via their *woonerf* councils. The local authority maintains the ground in the public space, such as roads and drains.

Collectieve invloedssfeer Galicië
Collective sphere of influence at Galicië

Collectieve invloedssfeer
Zandkreek
 Collective sphere of influence at
 Zandkreek

legenda collectieve invloedssfeer
beheer

- erf, trapveld, basketbalveld
- paden
- park, binnentuin
- vijver

overgangselementen (achterzijde)

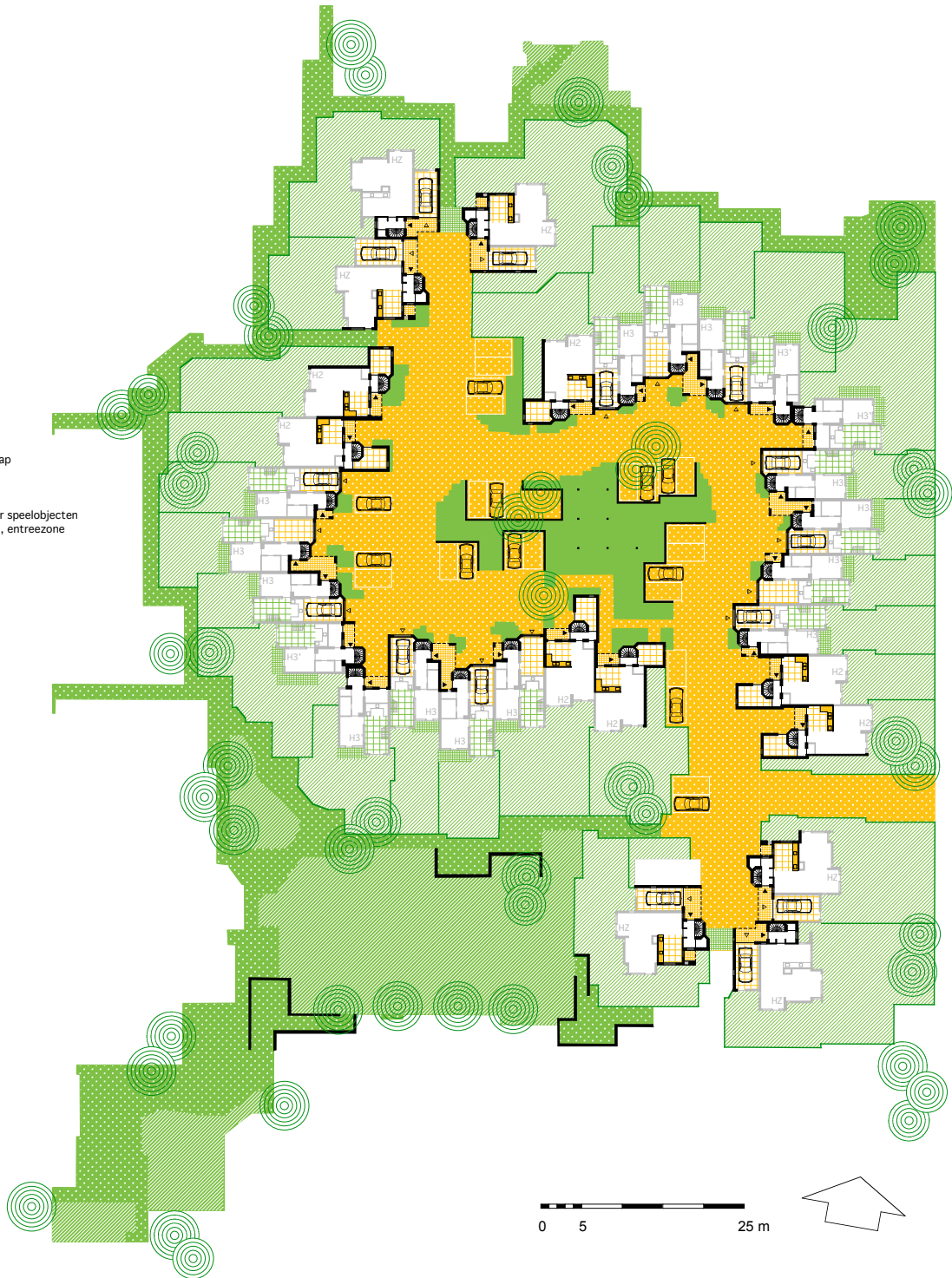
- vormgegeven erfgrans
- invloedssfeer 'open' achtertuin
- invloedssfeer buiten; terras, overstek, balkon
- invloedssfeer binnen; tuinkamer met vide en trap

overgangselementen (voorzijde)

- bestrating met patronen
- microdetailering: biezen, muurtjes, waaronder speelobjecten
- invloedssfeer buiten; plaatsje, overstek, balkon, entreezone
- invloedssfeer binnen; keuken, berging, garage
- vormgegeven zijmuur
- overstek, balkon
- plantenbak
- voordeur
- achterdeur / garagedeur

privacy

- woning zonder invloedssfeer
- tuin zonder invloedssfeer

100 euro. Daarnaast is het groenplan in het reglement opgenomen. Daarin is bijvoorbeeld vastgelegd dat de niveauverschillen in de tuinen moeten worden gehandhaafd en dat er ook geen palen, hekken, schuttingen, hokken of erfafscheidingen geplaatst mogen worden. Het onderhoud aan de groene binnentuinen, de voetpaden en de inrichting van de erven wordt uitgevoerd door een hoveniersbedrijf in opdracht van het bestuur van OEG. Alle bewoners hebben via de kreekraden inspraak over de inrichting en het gebruik van het groen. De grond in de openbare ruimte, zoals wegen en riool, onderhoudt de gemeente.

Vormgeven van relaties

Park Rozendaal in Leusden en de Krekenbuurt in Zwolle zijn geliefde woonmilieus uit de jaren zeventig, die nog steeds populair zijn. Succesfactor van beide wijken is het totaalplan. Voor Park Rozendaal was dat opgezet met het oog op de voorspoedige bouw van een onderscheidend woonmilieu. Het totaalplan voor de Krekenbuurt was ingegeven door een maatschappelijk ideaalbeeld, dat vertaald is naar een ideale woon- en samenlevingsvorm. De totaalopzet, het ontwerp en de gebouwen werken in beide wijken stimulerend voor het zelfbeheer en de zeggenschap over gebruik en inrichting van de groenstructuur en de erven. De vertaling van die medezeggenschap in juridische regels en het vastleggen daarvan in een convenant, waarborgt de continuïteit van de kwaliteit. Men kan elkaar altijd aanspreken op gedrag, nalatigheid en gedeelde verantwoordelijkheden. Deze regels zorgen ervoor, samen met het delen van de gemeenschappelijke ruimten, dat de collectiviteit gewaarborgd blijft: de lusten en de lasten zijn in evenwicht. De gemeenschappelijke (groen)voorzieningen op buurtniveau versterken de woonkwaliteit; het is niet voor niets dat Park Rozendaal in de topdrie van gewilde woonmilieus staat genoteerd.

De twee projecten laten zien dat gemeenschappelijkheid maakbaar is. Maakbaar in het handschrift van de ontwerpers op alle schaalniveaus – alle grenzen en overgangen zijn ontworpen. Maakbaar in het creëren van overmaat op alle fronten – het groen tussen de bouwblokken, voldoende ruimte tussen de woningen op de erven om afstand te bewaren en deze tegelijkertijd te gebruiken en toe te eigenen. Maakbaar in het zorgvuldig ontwerpen van overgangen tussen privé en collectief door bouwkundige elementen, zodat het private en het publieke domein vanzelfsprekend in elkaar overgaan en daardoor de collectieve invloedssfeer gedefinieerd wordt (zie tekening met 'oranje' elementen). De collectiviteit is ook maakbaar door beheersafspraken, zodat eventuele conflicten op de 'grens' worden uitgesloten (zie tekening met 'groene' elementen). Het maken van collectiviteit resulteert paradoxaal genoeg ook in het scheppen van een fysieke en visuele afstand, waardoor de privacy van de bewoners gewaarborgd is. De met nadruk ontworpen balans tussen privacy, collectiviteit en de meerwaarde van het delen van kwalitatieve buurtvoorzieningen levert duurzame woonmilieus op.

De collectiviteit die deze wijken uitstralen is vergelijkbaar, maar de beleving is door de ruimtelijke opzet heel verschillend. Park Rozendaal heeft een stedelijk karakter door het openbaar toegankelijke groen en de besloten voorzieningen. Wonen in Park Rozendaal is meer een *lifestyle*; bewoners worden uitgenodigd aan de rand van het zwembad, maar worden niet gedwongen. Het is een manier van wonen met een bepaald imago, een levens-

Designing Relationships

Park Rozendaal in Leusden and Krekenbuurt in Zwolle are popular living environments from the 1970s which remain in demand. The success factor in both estates is the total plan. For Park Rozendaal this was drawn up with an eye to successful construction in a distinctive living environment. The total plan for Krekenbuurt was dictated by a social ideal that was translated into an ideal residential form for living in harmony. The total plan, the design and the buildings on both estates stimulate residents' self-management and control of use and furnishing of the green structure and the *woonerven*. The translation of this participation into legally-binding rules and the specification of these in a covenant guarantee continuity of quality: residents can always approach each other about behaviour, negligence and shared responsibilities. These rules, together with the actual sharing of the communal spaces, ensures the continuance of collectivity: rights and responsibilities are balanced. The communal (green) amenities at neighbourhood level enhance the quality of living. It is for good reason that Park Rozendaal appears in the top three sought-after living environments in the Netherlands.

The two projects show that collectivity can be created: by the designers' hand at every level – every boundary and transition has been designed; in that little bit extra on every front – the green areas between the blocks of housing, the provision of sufficient space between the homes on the *woonerven* to maintain a certain distance which can also be used and claimed by residents; in the careful design of transitions between the private and the collective domain by structural elements, so that these two domains flow naturally into each other, thereby defining the collective sphere of influence (see drawing with 'orange' elements). Collectivity can also be created by agreements regarding management, so that possible conflicts on the 'boundary' are precluded (see drawing with 'green' elements). Paradoxically, creating collectivity also engenders the creation of a physical and visual distance, whereby residents' privacy is guaranteed. The deliberately designed balance between privacy and collectivity, plus the added value of sharing high-quality neighbourhood amenities, produces durable living environments.

The collectivity exuded by these estates is similar, although their spatial layout makes the experience of living in them very different. Park Rozendaal has an urban character, thanks to its green areas being accessible to the public and its private amenities. Living in Park Rozendaal is more a *lifestyle*: everything is a choice, not an obligation. It is a way of living with a specific image, a particular standard of living. Park Rozendaal was described as 'a neighbourhood for young managers and their families'; its *woonerven* are still full of Volvos.⁶ A remarkable number of civil servants and their families live on the Krekenbuurt estate; the number of classic cars, camper vans and Kip caravans is immediately striking. The collective sphere of influence on Krekenbuurt is much 'closer to home' and is organized on another scale using architectural means. The collective oasis to the rear is actually an extension of the 'open' kitchen-dining room. Collectivity forms part of residents' daily life. This can be confrontational. In an interview Benno Stegeman declared: 'The collective sphere of influence does not exist purely in concrete, but by grace of respect for one's fellows: privacy can be created by "giving and taking".'⁷

The secret of successful *woonerven* lies mainly in effective

standaard. Park Rozendaal werd beschreven als ‘een buurt voor jonge managers en hun gezinnen’ en ook nu nog staan de erven vol met Volvo’s.⁶ In de Krekenbuurt blijken opvallend veel ambtenaren met hun gezinnen te wonen en valt het aantal oldtimers, kampeerbusjes en Kipcaravans op. De collectieve invloedssfeer van de Krekenbuurt zit veel ‘dichter op de huid’. Zij is georganiseerd op een ander schaalniveau, dichter bij huis met architectonische middelen. De collectieve oase aan de achterzijde is werkelijk een verlengstuk van de ‘open’ woonkeuken. Collectiviteit maakt deel uit van het dagelijks bestaan. Dit kan confronterend zijn. Benno Stegeman verwoordt dit in het interview als volgt: ‘De collectieve invloedssfeer bestaat in niet uit louter beton, maar bij de gratie van het respect voor de medemens; door “geven en nemen” kan privacy ontstaan.’⁷

Het geheim van succesvolle woonerven schuilt vooral in een goede organisatie van het spanningsveld tussen privaat en publiek terrein door middel van een collectieve overgangszone, gedeelde voorzieningen en zorgvuldig beheer met duidelijke afspraken over de rollen van de betrokken partijen. Die factoren bepalen de vitaliteit van deze geliefde woonerfwijken in Leusden en Zwolle. De typologie van het woonerf en de totaalopzet van de wijk nodigen niet alleen uit tot ontmoeting; bewoners eigenen zich de collectieve ruimten en voorzieningen ook daadwerkelijk toe. Collectiviteit is wel degelijk maakbaar.

organization of the area of tension between the private and public domains through a collective transition zone, shared amenities and careful management with clear agreements regarding the roles played by the relevant parties. These factors determine the vitality of these popular housing estates in Leusden and Zwolle. The typology of the *woonerf* and the total design of the estate invite residents to meet and actually claim the collective spaces and amenities. So, indeed, collectivity *can* be created.

Noten

- 1 De collectieve invloedssfeer wordt in beeld gebracht met de ‘Toolbox voor Analyse’, ontwikkeld als onderdeel van de Studie Woonerven door Nynke Jutten, Willemijn Lofvers en Ivan Nio. Zie voor een uitgebreide documentatie en beschrijving N. Jutten, W. Lofvers en I. Nio, ‘Studie Woonerven’, *Lay-out #08* (Rotterdam: Stimuleringsfonds voor Architectuur, 2009), 18-21.
- 2 Zie ook een beschrijving van de Krekenbuurt, twee jaar na oplevering: ‘154 woningen in uitbreidingsplan ‘Aa-landen’ - Zwolle’, *NIVAG Contour*, 1, 11 (december 1976), 7-9.

- 3 Zie: www.groenstichtingrozendaal.nl.
- 4 Ibid.
- 5 H. Hertzberger, *Ruimte maken, ruimte laten – lessen in architectuur deel 1* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 1996).
- 6 Niek de Boer en Donald Lambert, *Woonwijken, Nederlandse Stedebouw 1945-1985* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 1987), 69.
- 7 Interview met Benno Stegeman door de auteurs, Teteringen, 20 oktober 2009.

Notes

- 1 The collective sphere of influence has been presented using the ‘Toolbox for Analysis’, developed as part of the Woonerven Study by Nynke Jutten, Willemijn Lofvers and Ivan Nio. For an extensive documentation and description, see: N. Jutten, W. Lofvers and I. Nio, ‘Studie Woonerven’, *Lay-out #08* (Rotterdam: Stimuleringsfonds voor Architectuur, 2009), 18-21.
- 2 See also a description of Krekenbuurt, two years after its completion: ‘154 woningen in uitbreidingsplan ‘Aa-landen’ - Zwolle’, *NIVAG Contour*, vol. 1 (December 1976) no. 11, 7-9.
- 3 See: www.groenstichtingrozendaal.nl.
- 4 Ibid.
- 5 H. Hertzberger, *Ruimte maken, ruimte laten – lessen in architectuur deel 1* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 1996).
- 6 Niek de Boer and Donald Lambert, *Woonwijken, Nederlandse Stedebouw 1945-1985* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 1987), 69.
- 7 Interview with Benno Stegeman by the authors, Teteringen, 20 October 2009.